

Om det onde

Alltid nye muligheter for ondskap

Øystein Helmikstøl

journalist i Psykologtidsskriftet

Gid ondskaperen bare var banal. Ondskap er fælt, nært og uforståelig, mener Jan-Olav Henriksen. Han ser fram til psykologers moralske dom over Anders Behring Breivik.

OM Å HINDRE OG IKKE HINDRE ONDSKAP: Vi forstår litt av ondskap og vet en del om å hindre nazisme etter andre verdenskrig. Men det var konsentrasjonsleire i eks-Jugoslavia også, understreker teologiprofessor Jan-Olav Henriksen.

FOTO: KRISTIN SVORTE

Å ville påføre andre skade og smerte. Det er teologiprofessorens definisjon av ondskap. Han mener den gir seg ganske fort, og han har heller ikke flikket på definisjonen opp gjennom årene. Smerte og destruksjon er håndgripelig, som gjør definisjonen lett å forstå, selv om det kan ligge kompliserte sosiale og psykologiske årsaker bak. Henriksen mener det er problematisk med kulturel relativisme her. Ondskap er ondskap, uansett hvor du kommer fra. Han er tydelig på at vi må kunne snakke om onde

personer og ikke bare om onde handlinger, og understreker at det trengs et rikt språk om dette. Slik kan vi få fram flere nyanser, som at onde personer også kan gjøre godt, og at gode personer kan utføre onde handlinger.

«Fanget i det onde»

– En definisjon av ondskap og et sett verdier kan ikke tilhøre en lukket kulturkrets, som i Nazi-Tyskland eller slik vi kan se i mafiakodekser. Du kan ikke ha en innelukket oppfatning av hva som er rett og galt. Dine vurderinger må tåle et allment, moralsk lys utenfra. Her er jeg kantianer. Alle som har fornuften i behold, må kunne slutte seg til definisjonen.

Og det er her det gir mening å snakke om Anders Behring Breivik som ond, ifølge Henriksen. Han laget seg en veldig liten verden, der de moralske vurderingene langt fra er allmenne.

– Breiviks eget univers ser ut til å være fullkomment meningsfullt, men nesten utelukkende kun for ham selv. Det gode han ønsker, er det ytterst få andre som ønsker. Og verken målet han har, eller middelet han brukte, er allment akseptabelt.

I tillegg framhever Henriksen at Behring Breivik ser ut til bevisst å ha bygget ned sin moralske beredskap. Breivik tok forholdsregler for å eliminere motstand mot å ta liv.

– Det vitnene på Utøya forteller, tyder på at han jublet over egne handlinger. Det virker som om det var noe lystbetont over det han gjorde, det er i alle fall vanskelig å tro at han vegret seg i stor grad. Det virker som han systematisk har drevet en slags nedbygging av moralsk kapasitet. Dette er et trekk ved ondskap, man blir så å si «fanget i det onde» ved at man selv tar ansvar for sin moralske nedbygging.

I Breiviks verden vil han drepe mange for å hindre en større katastrofe om en del år. Henriksen avviser at for eksempel Norges deltakelse i krigsoperasjoner i Libya eller Afghanistan følger samme logikk.

– Hos Breivik ser det ut til at skaden eller smerten er en stor del av selve målet. Når Norge er med i krigsoperasjoner, er hovedmålet å unngå fremtidig smerte eller skade i størst mulig grad.

Ulike språk

Henriksen mener sekulariseringen av vestlig kultur har hatt betydning for vår forståelse av ondskap. Heldigvis, mener han.

– Jeg er ikke av dem som beklager sekulariseringen og moderniteten. Gevinsten med sekulariseringen er at vi har ryddet opp i mange uheldige forestillingsformer og skiller nå tydeligere mellom hva som hører til under psykologi, religion og moral. For 500 år siden var dette innvevd i hverandre, og onde handlinger ble ofte tolket ut fra religiøse forestillinger, det religiøse språket dominerte.

Teologiprofessoren advarer mot å gi ett språk forrang, enten det er juridisk, psykologisk, moralsk eller religiøst. Vi trenger et mangfold av ulike språk for å gripe og bearbeide den type erfaringer vi står overfor etter 22. juli.

– *Mangler psykologer en forståelse for ondskap?*

– Jeg har i alle fall til gode å høre dem snakke om Behring Breiviks handlinger med et moralsk språk. Ingen psykologer har felt en moralsk dom over ham. Hadde de gjort det, hadde de samtidig ansvarliggjort ham, og med det anerkjent Behring Breivik som menneske. Men da hadde samtidig ondskaper rykket oss alle nærmere.

I rettsaken, når vitnene gir sin stemme til sine erfaringer, vil forhåpentlig også det moralske språket få plass sammen med andre. Å sikre at flere typer språk belyser saken, innenfor faste

rammer der alle parterers rettigheter er klare, tilkjenner viktige kvaliteter vi har som samfunn, ifølge Henriksen, som framhever betydningen av at det er en institusjonell, offentlig manifestasjon av hvem som er ofre, uten at det er regissert av mediene.

Uforståelig

Den første læreboken Henriksen leste om religionsfilosofi sa om ondskap at et trekk ved den er at den er uforståelig.

– Jeg mener vi også må forstå ondskap som noe vi ikke forstår og dermed ikke fullt ut kan sikre oss mot, kontrollere eller forhindre, sier Henriksen. Vi vil aldri bli godt nok forberedt på hvor fæl ondskap kan være. Også i filmer og i tabloidisert versjon er den for snill, mener han.

– Gid det var så vel at ondskaper bare er banal, slik Hannah Arendt skrev om. Om vi forstår Breivik, hindrer ikke det ondskap i neste runde. Vi kan aldri sikre oss helt mot at slikt kan skje igjen. Tenker vi det, lurer vi oss selv. Det er alltid nye muligheter for ondskap. Selv om kunnskap kan hindre ondskap, er det dessverre ikke alltid slik at den vil gjøre det.

JAN-OLAV HENRIKSEN

- Dr. theol. og dr. philos.
- Professor i systematisk teologi og religionsfilosofi ved Det teologiske Menighetsfakultet
- Har skrevet en rekke bøker, blant annet *Imago Dei – Den teologiske konstruksjonen av menneskets identitet* (2003), *Moral og menneskeliv* (1998), *Grobunn for moral* (1997), *Menneskesyn: Historisk arv og varig aktualitet* (2005)

ANBEFALER

- *Evil and Human Agency* av Arne Johan Vetlesen
Klassiker. Viser kompleksiteten i ondskap
- *American Psycho* av Bret Easton Ellis
Selv om jeg er usikker på om jeg egentlig vil anbefale noen å lese den